

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Рябовол Л. Т.

*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
та адміністративного права*

*Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

Проблематика громадянського суспільства не втрачає своєї актуальності. Як зазначено у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки, активне, впливове й розвинене громадянське суспільство є важливим елементом будь-якої демократичної держави та відіграє одну з ключових ролей у впровадженні нагальних суспільних змін і належного врядування, в управлінні державними справами й вирішенні питань місцевого значення, розробці й реалізації ефективної державної політики у різних сферах, утвердженні відповідальної перед людиною правової держави, розв'язанні політичних, соціально-економічних та гуманітарних проблем. Наразі держава має створити сприятливі умови для розвитку громадянського суспільства, різноманітних форм демократії участі, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

Громадянське суспільство – складна наукова категорія, яка знаходить свій вияв у різних аспектах: соціологічному (громадянське суспільство – сукупність неполітичних відносин); ідеологічному (громадянське суспільство ґрунтується на демократичних цінностях); економічному (громадянське суспільство передбачає багатоманітність форм власності, ринкову економіку тощо); соціальному; політичному (громадянське суспільство тісно взаємодіє з державою, бере участь в організації та здійсненні державної влади); правовому (громадянське суспільство функціонує на підставі та в межах чинного законодавства, його засади закладені в Основному законі держави); моральному; національному / міжнаціональному.

Фахівці з різних юридичних наук суголосні у визначенні громадянського суспільства. У теорії держави і права його розглядають як: особливу автономну суспільну сферу, відокремлену від держави, що

передбачає створення і функціонування добровільних і самоврядних інституцій, які сприяють громадянам в їх вільному розвитку та само-реалізації, формують уявлення про спільні інтереси й загальне благо, здійснюють громадський контроль над усіма суспільними сферами (О. В. Петришин); систему взаємодії в межах права вільних і рівноправних громадян держави та їх об'єднань, що добровільно сформувалися і перебувають у відносинах конкуренції та солідарності, є незалежним від держави, але взаємодіє з нею (О. Ф. Скакун). Виокремлюють асоціативний, структурний та функціональний аспекти цієї категорії, що відбиваються у визначенні громадянського суспільства як історичного типу у розвитку людського суспільства, сфери самовиявлення і реалізації потреб та інтересів вільних індивідів через систему відносин (економічних, соціальних, релігійних, національних, духовних, культурних); сукупність структурних елементів (організацій (політичних партій, асоціацій) та різних об'єднань (професійних, творчих, спортивних, конфесійних тощо)), які охоплюють всі сфери суспільного життя і є своєрідним регулятором свободи людини (О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко).

У науці конституційного права громадянське суспільство вивчають як один з принципів або складників конституційного ладу та тлумачать як: систему відносно автономних щодо держави інститутів, які забезпечують конкретні способи соціального існування людей на підставі їх особистої свободи, обумовленої правом демократичної держави (О. Ф. Фрицький); систему самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовних сфер, їх відтворення й передачі від покоління до покоління (Ю. М. Тодика, В. С. Журавський); якісно новий тип суспільства з більш високим рівнем розвитку соціальної спільноти та рівнем її зрілості, розумності й справедливості (Ф. В. Веніславський).

У результаті аналіз наукових праць з теми дослідження виявлено суттєві ознаки громадянського суспільства, а саме: громадянське суспільство – це сукупність особистостей, які є вільними у виборі форм та засобів виробництва, професійної діяльності (економічний аспект), форм освіти, здійсненні інтелектуальної діяльності, вираженні своїх поглядів і переконань (культурний, духовний аспект), волевиявленні під час виборів і референдумів (політичний аспект); це – відкрита соціальна система, яка формується та функціонує під впливом різноманітних зовнішніх чинників, серед яких особливу роль відіграє дер-

жава, рівень її демократичності та політика щодо сприяння розвитку громадських інститутів; громадянське суспільство – це складно структурована система, в якій між підсистемами, компонентами й елементами підтримуються взаємозв'язки; це – суспільство, яке ґрунтується на загальнолюдських і демократичних цінностях; його члени добровільно об'єднуються в групи на основі спільних специфічних інтересів та потреб з метою їх задоволення; громадянське суспільство та його інститути є до певної міри незалежними від держави, водночас, громадянське суспільство тісно співпрацює з державою для більш ефективного вирішення актуальних питань життєдіяльності суспільства, крім того, функціонує на підставі та в межах чинного законодавства, встановленого державою.

Дискусійним є питання структури громадянського суспільства. Так чи інакше, вона є розлогою і охоплює такі складники, як: сукупність відносин, що виникають у різних сферах життя та діяльності суспільства і держави (економічні, моральні, правові, політичні, культурні, релігійні, міжнаціональні та інші види відносин, що забезпечують справедливу й раціональну організацію життя людей, спільну реалізацію їх прав та свобод, вільний та всебічний розвиток кожної особистості); сфера самоврядних організацій та індивідів – добровільно сформовані первинні самоврядні угруповання людей (сім'я, різні асоціації, громадські, релігійні організації, професійні спілки, політичні партії, ЗМІ, підприємницькі структури, місцеве самоврядування, клуби за інтересами, інші суспільні об'єднання, інститути виборів та референдумів, громадські інститути виконавчої, судової та правоохоронної системи (громадські ради при органах державної влади та органах місцевого самоврядування, суди присяжних, народні дружини правопорядку тощо)), неформальні об'єднання громадян (групи в соціальних мережах, флешмоби, волонтери, групи на підтримку певних петицій тощо). Слід зазначити, що різноманітна та складна структура громадянського суспільства є показником високого рівня його розвитку. Принциповим, при цьому, є наступне: найвища цінність громадянського суспільства – людина, її права, свободи та законні інтереси, а мета – створення необхідних і достатніх умов для їх реалізації; засадами громадянського суспільства є: рівноправність і захищеність усіх форм власності, свобода у виборі форм здійснення й видів підприємницької діяльності, ефективна система соціального захисту, політичний та ідеологічний плюралізм.

Значення громадянського суспільства для розвитку конкретної спільноти людей полягає у тому, що воно одночасно забезпечує як диференціацію членів суспільства залежно від їх інтересів та потреб, так й інтеграцію суспільства на засадах визначених норм і цінностей, є способом і формою його самоорганізації та самовираження. У демократичних державах громадянське суспільство постає як гарант непорушності прав, свобод та законних інтересів людини і громадян, сприяє у їх захисті в разі порушення державними органами й органами місцевого самоврядування, надає впорядкованості відповідним заходам, загалом сприяє розвитку демократичних інститутів.

Соціальне призначення громадянського суспільства розкривається через його функції – основні напрями впливу на державу, суспільство, його групи, конкретних людей. Слід зазначити, що функціонал громадянського суспільства суттєво розширився у контексті реалізації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020, зокрема: передбачено посилення контрольно-консультативної функції шляхом проведення органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування консультацій з громадськістю щодо проєктів нормативно-правових актів під час їх розроблення, здійснення громадської експертизи діяльності з надання адміністративних послуг, а також діяльності бюджетних установ, які надають соціальні послуги тощо; підвищено роль організацій громадянського суспільства в соціально-економічному розвитку України зокрема шляхом запровадження практики закупівлі соціальних та інших суспільно значущих послуг через соціальне замовлення та забезпечення рівного доступу організацій громадянського суспільства та бюджетних установ до надання соціальних та інших суспільно значущих послуг за рахунок бюджетних коштів тощо.

Таким чином, громадянське суспільство – складна категорія, сутність якої виявляється в економічному, соціальному, соціологічному, політичному, правовому, моральному, національному та інших аспектах. Суттєвими ознаками цього феномена є: його структурованість за видами відносин та громадськими інститутами; незалежність і водночас тісний взаємозв'язок з державою на основі розмежування компетенцій; визнання як найвищої цінності людини, її прав, свобод та законних інтересів тощо. Соціальне призначення громадянського суспільства розкривається через його функції, зміст та обсяг яких на сучасному етапі суттєво розширюється.